

Az alföldi tanyák.

Ha Budapesttől Debrecenig vagy Szegedig utazva valamely csoda folytán eltűnne előlünk minden, amit a letűnt fél évszázad alkotott, megdöbbenő változást találnánk. De nagyapáink sem ismernének rá az Alföldre, ha most feltámadnának. Ezt a változást úgyszólván „Napok szülték, mégis mintha szülte volna három század.”

Ki hinné el, hogy még száz év előtt a Tiszán túl olyan rétségek voltak, hogy esők évadán a Pestről Váradra menő árús szekerek Miskolc felé kerültek? Hogy a máramarosi sőt Szatmárból vízi úton Bihar és Békés megyéken keresztül is el lehetett hozni Szolnokig és Szegedig? Hogy a Kálló, Kakat s más névleg is eltűnt tiszántúli folyók malmokat hajtottak?; s a Duna-Tisza-Közén a futóhomok egyik napról a másikra tavakat, fákat, sőt erdőket temetett el, a homokhegyek pedig máról-holnapra szomszéd határra távoztak. Talán a honfoglaláskor lehetett az Alföld képe olyan mint száz év előtt s e száz év alatt majdnem teljesen behoztuk azt, amit azelőtt Európa több évszázados védelmében elmulasztottunk megtenni.

Ide s tova 10 esztendeje lesz, hogy a világháború kitört s ez a tíz esztendő kulturális haladásunkat sok tekintetben nemcsak megállította, de sőt visszavetette. Hogy egyebet ne említsek, az építkezés megakadt, házak tönkrementek. Közüzemek nem épültek, a meglevők leromlottak. Faluhelyen az új házak primitívebbek. A nád, a zsup mint építőanyag már jóval a háború előtt kiment a divatból s ma megint fénykorát éli. Mindezt csak azért hozzuk fel, hogy az Alföld 185 évet felölelő török-kurucvilágbeli leromlását könnyebben megérthessük. Mert Mátyás király idejében a magyar Alföld nem sokkal lehetett elmaradottabb, mint bármely nyugati kulturország. A 185 évig tartó pusztulás után újabb 185 esztendőnek kellett elteltie, míg művelődésünk a nyugatival némileg egyensúlyba jött.

Ha egy pillantást vetünk az Alföld térképére két dolog ötlík rögtön szemünkbe.

Egy felől azt látjuk, hogy a Duna-Tisza-Közén, a Tisza baloldalán egészen a Nyírségig s az Erdélyi-Középhegység lábáig egymástól távol fekvő községek, nagy parasztvárosok terülnek el, míg a Nyírsegen, különösen pedig a Szamosközön, Tiszaháton sűrű apró községek vannak. Ez az állapot az Alföld 185 esztendeig tartó háborús pusztulását tükrözi vissza. A Nyírseget és a tőle keletre fekvő területeket a hajduság acél karja, a járhatatlanná tett Ecsedi láp megoltalmazta a délről felcsapó törökök ellen s ennek a területnek megmaradt a törökvilágelőtti településföldrajzi képe. A falvak ma is közel fekszenek egymáshoz. A határ kicsiny. A gazda a faluból könnyen éri szántóföldjét, így tehát tanyarendszerre nincs szükség.

A másik, az Alföldnek legalább $\frac{2}{3}$ -ad részét felölelő területen a helységek éppen ellenkezőek. Itt a községek népesek, mert a folytonos háborúk miatt földönfutókká lett lakosok lassankint egy-egy megmaradt faluba vagy védettebb helyre tömörültek, melyek ilyenformán városokká duzzadtak. Határuk igen nagy, mert a szomszédos pusztá falvak határait magukba olvasztották. Az ilyen nagyhatárú községekben a földet nem lehet a községből művelni, mert dolog idején a nap járás-keléssel telnék el, így tehát a kényszerűség arra szorította az embereket, hogy rátelepedjenek szántóföldjeikre s létrehozták azt a településföldrajzi formát, amit ma tanyarendszernek nevezünk.

A népes nagyhatárú alföldi parasztvárosokat tehát egyenesen a törökvilág szülte s közvetve a tanyarendszert is.

A tanyarendszer nem valami régi intézmény. Ha az alföldi városok száz év előtti térképeit nézegetjük, elvétele találunk tanyát. Sőt az első tanyák, régebbi nevükön szállások, nem is mezőgazdasági munkák középpontjai voltak, hanem jószágteleltető helyek. A XVIII. században tanyák már csak azért sem alakulhattak, mert sok helyen még a szántóföldközösség dívott s közös földre oktalanság lett volna állandó épületeket emelni, hisz 3—7 év alatt ha kiélték a földet, egyszerűen parlagnak, legelőnek hagyták s másutt új gyepet törtek fel szántóföldnek. Ahol pedig a föld magántulajdon volt, ott háromfordulós rendszer divatozott s a szántóföld egy évig ugarban maradt, így itt sem volt célszerű, sőt lehetséges sem a tanyarendszer.

A törökvilág alatt és után megindult új városszerű település

tehát a tanyarendszert már méhében hordozta, világra pedig a vasút hozta.

Száz év előtti közlekedésünk az Alföldön nem sokkal volt jobb az ezer év előttinél. Az utak rendkívül rosszak voltak, teherrel jóformán csak kemény havas télen, vagy száraz nyáron lehetett járni. Még így is nagy kerülőket kellett tenni az útba eső rét-ségek, vizek miatt. Hiába természetett volna a gazda gabonát, nem volt értéke, nem tudták eladni, mert nem jött érte senki.

Mindenki csak annyi gabonát természetett, amennyi a saját szükségletére elég volt. Ezért aztán, ha rossz volt a termés, nem termett meg az a mennyiség sem, ami a ház szükségletére kellett s beállott az éhinség.

Szántóföldnek mindenütt csak a város vagy a község körüli földeket törték fel, a távolabbi földek legelőnek maradtak. Az állattartás volt az alföldi magyarság legfőbb megélhetési forrása. Az Alföld tekintélyes része árvizjárta nedves terület lévén, kitünő legelők voltak mindenütt. A városok távoli határában s az árendába birt pusztákon a gulyák, ménesek, juhnyájak, kondák megszámlálhatatlan sokasága legelt. Ezek kis része a városban, vagy a határban levő szállásokon, nagy része azonban a szabad ég alatt telelt.

Az alföldi magyarság ingó vagyona tehát a jószág volt. Ezt bármilyen rosszak voltak is az utak, könnyen lehetett terelni akármerre. A marhakereskedők vagy tőzsérek elhajtották a magyar marhát Nürnbergig is. Kelendő portéka volt, sohasem lehetett belőle annyit felhajtani, hogy el ne kelt volna.

Mikor azonban a múlt század derekán megindultak az első vasútak, majd a hajózhatóvá tett folyókon a gőzhajók, a gabona-termelésnek tág tere nyílt. Egyszerre ki volt küszöbölve a legnagyobb nehézség, a termés elszállítása, most már a magyar gabona is megtehetette azt az utat a külföldi fogyasztóhoz, amit a magyar marha megtett. Mindenütt lázas tevékenységgel vetette magát az alföldi magyar a földművelésre.

A XVIII. század elején még annyira értéktelen volt a föld, hogy a közösből bárki annyit foghatott fel, amennyit akart. Karcagon például bárki foghatott fel szükségéhez képest, amennyi csak kellett, de ha ott hagyta, akkor azé lett, aki újból neki állott. Szegeden pedig ugyancsak a XVIII. század elején karhatalommal kellett kényszeríteni a lakosságot a földművelésre, különben az

ott állomásozó katonaság éhen halt volna, mert a parasztság csak a maga szükségletére termelt.

Hogy megváltozott minden! Ma ezeken a helyeken van a legsűrűbb tanyarendszer, a gulyák-méneseek meg teljesen eltűntek. A földárakról meg ne is beszéljünk!

A múlt század derekán megindult s úgy látszik szokatlan nagy haszonnal járó gabonatermelés arra ösztökölte az alföldi magyarságot, hogy minél nagyobb területeket fogjon eke alá. Mivel a trágyázás ismeretlen dolog volt, — hiszen a trágyát feltűzelték, sőt tüzelik ma is — a többtermelésnek csak az az egyszerű módja maradt hátra, hogy minél több területet vessenek be. A tapasztalás pedig azt mutatta, hogy az árvizjárta, tőzeges földekből lesz a legtermékenyebb szántóföld, így aztán teljes erővel megindult az Alföld ármentesítése, ami a vasút után második legfontosabb tényező volt az alföldi tanyarendszer kialakulásában.

Megindult tehát a belvizek szabályozása és az árvizjárta területek mentesítése. Gombamódra szaporodtak a különféle árvízmentesítő társulatok s annyira mentesítették az Alföldet a vizektől, hogy szinte már sivatag lett belőle.

A legelők, valamint a századok vagy talán évezredek óta víz alatt álló helyek is eke alá kerültek. Mivel pedig ezek a területek természetszerűleg a várostól távolabb estek, a műveléssel járó járás-kelessel sok idő telt el, a magyar tehát úgy segített az állapoton, hogy a gazdasági munkák évadára kiköltözött a földjére és ott valami kisebbszerű hajlékot emelt a maga és jószágá számára. Sőt, mivel lassanként teljesen felosztották a közlegelőket, a jószágteleltetésre szolgáló rétségeket, meg kellett oldani a jószágtartás kérdését is. A magyar ló és szarvasmarha több évezredek múltjában nem volt még egy olyan inséges korszak, mint a múlt század vége. A tanyán, jászlon való állattartáshoz a magyar még nem tanult hozzá, a jószág tarlón legelt s töreken, tengeri kórón telelt, ellenben munkát kétszerannyit teljesített, mint azelőtt. Gyermekkoromban, a kilencvenes évek elején a Kunságon még csodálatosan rossz lovakra emlékszem, ezek az átmeneti korszakot éltek.

A múlt század végén azonban a jószágtenyésztés terén is nagy újítások történtek. Külföldről tenyészállatokat hoztak be s a takarmánynövények termesztése nagy lendületet vett. Az állattenyésztés új rendje, valamint az egyre tértfoglaló gazdasági gépek a földművelés szolgálatába új erőket adtak, amik a megin-

dúlt intenzív mezőgazdálkodást gyors iramban vitték előre.

A belterjes mezőgazdálkodásnak egyik nagy akadálya volt az az ősi állapot is, hogy a szántóföldek részint a különböző időben és helyen történt osztások, részint pedig az osztozkodások miatt szerte-szét voltak tagolva. Ezek megművelésével rengeteg idő pocsékolódott el. Megkezdődtek tehát a tagosítások, vagyis a sok földdarabból álló területek összesítése és újból egy darabban való szétosztása. A tagosítások új területet adtak a tanyarendszer megindult áradatának.

Amint a fentiekből láttuk, a tanyarendszer és a belterjes mezőgazdálkodás ikertestvérek. A gazda, ha az év bizonyos szakában, vagy egész éven át a földjén lakik, hasonlíthatatlanul jobban tudja azt művelni, mintha reggel kijár és este hazajár, amivel a drága időt fecsérli s a jószágot fárasztja. A takarmányt nem kell a városba be- s a trágyát a tanyára kihordani, a föld a rajta termett takarmányt, kórót trágya alakjában mindjárt a helyszínen visszakapja, míg a városban a mai trágyakezelési rendszer következtében annak legértékesebb része elkallódik, kárba vész.

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy volt-e az államnak, a hatóságnak valami szerepe a tanyarendszer kialakulásában, azt felelhetjük, hogy nem volt. A XVIII. században és még a múlt század elején a hatóság sok helyen közbiztonsági okokból tilalmazta a határban épült szállásokat, a mezőgazdasági tanyarendszer azonban a hatóság csendes szemlélete mellett alakult ki, aminthogy elő nem mozdította, nem is akadályozta. Egyszóval a mai tanyarendszer a szükséglethez képest minden kényszer nélkül, magától alakult ki. Nem volt Magyarországon senki, aki ennek az új honfoglalásnak óriási, egy újabb évezredre szóló jelentőségét belátta s azt hatalmas koncepcióval helyes mederbe terelte volna.

A tanyarendszert tehát gazdasági kényszer hozta létre: annak vidékenként különböző típusa alakult ki, sőt egy helyben is a fejlődés különböző fokán lévő tanyatípust találunk.

Az uradalmi tanyák, az u. n. majorok lényegesen különböznek a kiscgazda tanyájától. A majorok nagyobbbrészt fennállottak már 1848, az ősiség eltörlése előtt is mint allodiális birtokok. Ezek úgy tekinthetők, mint a birtokos nemesség házi kezelésben művelt birtokai. Mivel a majorokat legtöbb esetben az elpusztult falvak romjaiból, téglatörmelékeiből építették, majdnem mindig ezek

helyén kell keresnünk az elpusztult falvakat is. Némelyik major ma már olyan népes, hogy szinte felér egy kis faluval. A major tehát a tanyaszerű településnek a legrégebb, legtermészetesebb és legfejlettebb formája s ha most a földbirtokreform kapcsán a hozzátartozó ingatlan felosztás alá kerül, feltétlenül önálló faluvá volna fejlesztendő, amint hogy valamikor az is volt.

A tanyarendszer másik típusa a kiskazda tanyája. Ezek ki-fejlődésében is birtoklástörténeti okok játszanak közre.

Legsűrűbben vannak tanyával behintve az egykori kiváltságos kerületek, a Nagy- és Kiskunság, a Jászság, a Hajdúság, továbbá az alföldi nagy városok határa, mint Szeged, Kecskemét, Kőrös, Cegléd, Hódmezővásárhely stb.

A kiváltságos kerületeken 1848 előtt teljesen szabad föld-használat volt. Mindenki szabadon adhatta-vehetette földjeit, földes-ura nem volt, azt csinálta a földjével, amit akart. Logikailag itt kellett volna legelőbb kialakulni a tanyarendszernek. Hogy 1848 előtt mégis ezeken a területeken földműves tanyákat nem találunk, annak csak az az oka, hogy a népet — birtokos nemesi osztály itt nem lévén — földművelésre senki sem kényszerítette, azok ősi soron állattenyésztésből éltek s a határ legnagyobb részét közlegelőnek használták. Mikor azonban a jövedelmező földművelés lehetősége beállott, a közlegelőket azonnal szétosztották eke alá. Ezt annyiival könnyebben tehették, mert saját közös földjük volt.

Egyebütt az u. n. vármegyés helyeken a földművelő parasztság a régi jobbágyság ivadéka volt s az ősiség eltörlése után is csak azt a földet művelte, amelyen addig élt. Neki nagy közlegelői nem voltak, azok inkább a volt nemesség kezén maradtak.

A vármegyés helyeken legelőbben a nagyhatárú városokban fejlődött ki a tanyarendszer. Ezek a városok ugyanis lassanként magukhoz váltották a birtokos osztály tulajdonában levő pusztákat s aztán áruba bocsátották kis parcellákban a városi lakosságnak, melynek jelentős többsége már 1848 előtt sem volt jobbágy, hanem szabad ember, vagy birtoktalan, u. n. bocskoros nemes, akik aztán a várostól többnyire távol fekvő pusztákat hamarosan megszállták és tanyákkal benépesítették.

Voltak már a XVIII. században is birtokosok, akik jobbágyaikat okszerűbb földművelésre sarkalták s nagymérvű állattenyésztés helyett birtokaikat szántás-vetéssel éltek. Ezek főleg az új telepítésű helyek voltak, ahova az új betelepülő jobbágyságot

bizonyos szerződésekkel kötötték. Ezek a többnyire sváb-tót jobbágyok magasabb mezőgazdasági kulturát hozván, hamarosan meggazdagodtak s földjeiket megváltották, mihelyt annak a jogi lehetősége megvolt. Ezeken a területeken az intenzív mezőgazdasági termelés leghamarabb kibontotta szárnyait s a kisparaszt tanyák leghamarabb elszaporodtak. Ide tartoznak a békésmegyei tót tanyatelepülések, Nyiregyháza tanyabokrai, melyek mindegyike típusa a kifejllett alföldi kiscgazda tanyarendszernek.

Mikor tanyarendszerről beszélünk, különbséget kell tennünk azon tanyák között, amelyeket a gazda csak nyári szállásnak tekint s csak tavasztól őszig lakik kint, továbbá azok között, amelyre állandóan kiköltözik. Ha formailag ez a különbség nem látszik is meg a tanyán, mégis jelentőség szempontjából végtelenül fontos.

Az a kiscgazda, aki csak gazdasági munkák idejére költözik ki tanyájára s az ősz és tavasz egyrészén, valamint az egész télen a községben vagy a városban él: kulturember, vagy legalább is meg van a lehetősége, hogy azzá legyen. Gyermekeit rendes iskolába járattja, társas- és társadalmi életet élhet, újságot olvas, műveltebbekkel érintkezhetik és maga is művelődik. Jövedelmének egy része a közjóra, a község vagy város színvonalának emelésére fordítatik.

Egészen másként áll a dolog a tanyasi emberrel, aki télen-nyáron künn lakik a tanyán. Ezek társadalmi élete jóformán semmi. Ha van is tanyai iskola, az az apró gyermekek számára a tanév nagy részében alig megközelíthető. A tanyai iskola osztatlan, egy tanerős; több nem is lehet, mert ha több tanítóra is telik, akkor annak a másik vagy a harmadik dűlőben a helye, ahova szintén iskola kell. Az egy tanerős osztatlan iskola pedig azt jelenti, hogy a tanító hat osztályt, fiukat-lányokat tanít egyszerre, vagyis $\frac{1}{6}$ -od részét taníthatja meg annak, amit a községi, osztályokra tagozódó iskola megtanít.

Mikor a tanyai iskola növendéke kikerül az iskolából, örökre búcsút mond a kultúrának, hacsak még a katonaságnál nem ragad rá valami. Kikerül a társadalmi együttélésből, jobban mondva belé sem kerül. Hiányzik belőle az a tudat, hogy nemcsak ő érte van az emberi közösség, hanem ő is a közösségért van. Tanyája szűk látókörén túl nem lát, csak a maga kicsiny dolgaival törődik. Semmiféle közügy nem érdekli, újíításba bele nem megy, hacsak azt nem látja, hogy abból biztos hasznot húzhat, még pedig azonnal.

Ha csak a tanyarendszer gazdasági jelentőségét tekintjük, akkor a tanyarendszert helyeselnünk kell, mert az bizonyos, hogy a földjén lakó gazda tudja legjobban kihasználni a földet. Bizonyos az, hogy az államnak ez a rendszer neveli a legjobb adóalanyokat. De az államnak a népet nem csak ebből a szempontból kell néznie. Számolnia kell azzal is, hogy a társadalmi élet visszafejlődése idővel nagyobb károkat okozhat, mint a mostani haszontöbblet.

Kiváló közgazdászok már észrevették ezt a nagy nemzetgazdasági értékátcserelődést és a tanyarendszer káros következményeit igyekeztek kiküszöbölni.

Fontos újításuk az volt, hogy ahol lehetőség kínálkozott, tanyai központokat létesítettek. Ezek a központok rendelkeznek a falvak előnyeivel, van bennük iskola, templom, orvos, szövetkezet, többféle mesterember stb. ami az emberek legfontosabb életszükségleteit kielégíti. Sajnos, azonban társadalmilag az embereket a tanyaiközpontok is alig hozzák közelebb egymáshoz, sőt hovatovább az újabb nemzedékből, aki már tanyán született, az erre való hajlam is kivész.

Tiposus példája a ferde irányba fejlődött tanyaközségeknek a jásznagykúnszolnokmegyei Kuncsorba község. Ha térképen keressük, mint nagyközséget találjuk Fegyvernektől délre. A valóságban azonban ilyen község egyáltalán nincs. 7284 kat. hold határa a kilencvenes években vált ki a területileg vele össze nem függött Kunszentmártonból. Akkor a kisgazdák, kik ezt a pusztát megvásárolták, úgy osztották el, hogy közterületet nem hagytak, ahová a községet kellett volna telepíteni. Most úgy áll a dolog, hogy az egész nagyközség a pusztaházból, iskolából, egy szőlőmalomból és egy korcsmából áll, pap, jegyző, tanító, mesterember kiki a maga tanyáján lakik. Értelmesebb vezetők megkísérelték már valahol a határban faluhelyet kisajátítani, de az elszéledt és földhöz ragadt népet többé összeterejni nem lehet. A „falu“-ról ma már csak abban az esetben volnának hajlandók beszélni, ha az az ő tanyájuk mellett épülne.

A meglevő tanyarendszert ma már megszüntetni, vagy átalakítani egyáltalán nem lehet. Az államhatalom, mely kialakulására idáig semmi befolyást nem gyakorolt, ma már nem tehet mást, mint megalkuszik a helyzettel s igyekszik a tanyarendszer káros következményeit kiküszöbölni. Ezen az uton csakugyan nem tehet mást, mint hogy tanyai központokat létesít és gazdasági vasúttakkal a tanyákat közelebb hozza a városokhoz.

A tanyarendszer hátrányainak kiküszöbölésére igen hatásos

intézmény a gazdasági vasút. Ezzel közelebb lehet hozni a tanyát a tanyai központokhoz s a városhoz. Sajnos azonban egyelőre még igen kevés helyen van bevezetve s ennél is az a baj, hogy a tanyasi ember csak akkor hajlandó reá áldozni, ha az ő dűlő-útján megy, az pedig, hogy minden dűlőútra jusson egy vasút, a jövő zenéje. A mai művelési mód mellett a föld nem hoz annyit, hogy ilyen befektetést lehessen eszközölni. A tanyasi ember a többtermelést még mindig úgy értelmezi, hogy több földet kell bevetni.

Ha tehát nagyobb beruházásokra, — mint pl. a gazdasági vasút — többtermeléssel kell fedezetet teremteni, akkor mezőgazdasági kultúrát kell adni a tanyasi népnek. Ennél a pontnál azonban ismét az iskolázás súlyos kérdésénél vagyunk.

A mezőgazdasági szakoktatás megreformálása is egyike volna az ország legfontosabb feladatainak, mert hogy egyebet ne említsek szinte példátlan az, hogy nálunk Magyarországon középfokú gazdasági iskola nincs, a kisgazda, ha fiát jó gazdának akarja kiképeztetni, akkor kénytelen 8 évig gimnáziumba járatni, hogy gazdasági akadémiára mehessen. Az alföldi nagy parasztvárosban levő gimnáziumoknak mezőgazdasági középiskolákká való átszervezése rendkívül fontos és kívánatos volna. Ezekben a középiskolákban lehetne művelt, a kultúra minden vívmánya iránt fogékony, egészséges társadalmi életet élő, hazafias, tetterés és áldozatra kész kisgazda nemzedéket nevelni, aki nem hivatalok után törekszik, hanem ráül ősei földjére s megmutatja, hogy kis földön is lehet sokat termelni.

A most folyó földbirtokreform kapcsán intézményesen kellene biztosítani, hogy a felosztott puszták és uradalmak ne a tanyarendszer továbbfejlesztésére szolgáljanak, hanem helyreálljon a történelmi folytonosság s az Alföldnek a török világ alatt elpusztult falvai régi helyeiken újra épüljenek. Sűrű falvak között nincs szükség tanyarendszerre s nem találkozunk a tanyarendszer káros kinövéseivel, ellenben annak minden gazdaság előnye megtalálható a sűrű falus települések között.

Intézményesen gondoskodni kellene afelől is, hogy a nagyhatárú városok, amelyek hajdan nem is mindig a legegyszerűsebb úton jutottak az elpusztult falvak határaihoz, ne gördítsenek önző érdekből leküzdhetetlen akadályt önálló községekké alakulni óhajtó pusztáik elé. E tekintetben vegyenek Kecskeméttől példát, mely nagyságát nem holdjainak nagy számában találja, hanem magas gazdasági és szellemi kultúrájában.

Györffy István.

